

Motion till riksdagen 2005/06:Kr251

av **Gunnar Andrén och Anna Grönlund Krantz**
(fp)

Kirunasvenskarnas okända öde

Förslag till riksdagsbeslut

1. Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som i motionen anføres om "Kirunasvenskarna" och deras okända öde i Sovjetunionen.
2. Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som i motionen anføres om behovet av granskning av vad som hände på Sveriges ambassad i Moskva i samband med att svenskar och deras anhöriga sökte hjälp under slutet av 1930-talet.

Motivering

Upptäckten av den nedskjutna DC-3:an år 1952 över Östersjön väckte för cirka två år sedan berättigad uppmärksamhet. Under mer än 50 år kunde ingen berätta eller bevisa vad som var sant om vad som skett. Det kommunistiska Sovjetunionen (1917–1990) var ingen möjlig samtalspartner, sanningen var omöjlig att spåra. Historieskrivningen var under mer än sju decennier politiskt styrd och tillrättalagd för att passa makthavarna i Moskva.

På samma sätt kunde diplomaten Raoul Wallenbergs öde efter försvinnandet i Budapest 1945 inte klarläggas förrän Sovjetstaten förintades av inre spänningar.

Båda dessa händelser spelade på sin tid stor roll i vårt land för bilden av vår store granne i öster. Sveriges utrikespolitik påverkades. När sanningen nu, bitvis och delvis, avslöjats, avslöjar detta i sin tur politisk förljugenhet, diplomatiskt krypande och historisk desinformation.

Kirunasvenskarnas dystra öde

Det är i det här perspektivet man skall se bristen på engagemang för att reda ut vad som hände vad vi vill kalla Kirunasvenskarna.

Fel! Okänt namn på

DC-3:an och Raoul Wallenberg är inte de enda ouppklarade affärerna – de till Sovjetunionen utvandrade svenskarna har också rätt att få en sanningsenlig beskrivning av vad som hände dem i deras nya hemland.

De voro svenskar också de, om än avrättade i främmande land. Det är en skam på Sveriges banér att så litet intresse genom åren visats deras öde.

Man kan fråga sig varför. Finns det ännu okända skäl att dölja vad som inträffade? Har politiska partier ett sådant intresse? Svenska staten? Ryssland? Den svenska diplomatin?

Oavsett hur det förhåller sig är det mycket otillfredsställande att inte långt större forskningsintresse visats de svenskar som gav sig iväg för att aldrig återvända.

Det är bakgrunden till denna motion. Kirunasvenskarnas öden är värda att berätta, deras tragiska öde gör det om möjligt än angelägnare att göra så.

Låt oss samtidigt påpeka att år 1944, efter att ha varit internerade på olika håll i Sverige men i huvudsak i Västmanland – namnet Ryssvägen i Skinnskattebergs kommun minner ännu om vad som hände – deporterades den 12 oktober det året cirka 900 ryska soldater via Gävle till dåvarande Sovjetunionen.

Genom intensivt forskningsarbete har journalisten Hans Lundgren, verksam vid Upsala Nya Tidning, bland annat genom en större artikelserie 2001 kartlagt vad som hände dessa i Sverige internerade ryska soldater.

Därtill kommer naturligtvis den 1946 väldokumenterade utlämningen till dåvarande Sovjetunionen av 148 balter som varit i tysk krigstjänst.

Här skall dock en annan fråga som kräver både forskning och återupprättelser av människor, varav ett fåtal ännu lever, att beskrivas.

Det som hände dem som begåvo sig till det socialistiska lyckoriket

Låt oss beskriva bakgrunden: Under 1920- och 30-talen reste ett betydande antal svenskar till dåvarande Sovjetunionen, både från Stockholm och andra orter i södra Sverige men framför allt från Norrbotten.

De utresande har därför ofta kommit att benämnas Kirunasvenskarna.

De reste i huvudsak av ideologiska skäl. Sovjetunionen framställdes i de kretsar där arbetskraft värvades till Sovjetunionen som ett socialistiskt lyckorike där socialismen skulle byggas och kommunismen förverkligas. Praktiskt taget alla resande var övertygade svenska kommunister. De fick ideologiskt stöd av dåtidens svenska kommunister.

Verkligheten de mötte blev svart – och blodröd. Många, i själva verket flertalet, kom att möta döden i Sovjetunionen, ytterst få kom någonsin åter till Sverige. De flesta mötte döden av sjukdomar och/eller dåliga levnadsförhållanden, andra – dokumentationen är som lätt inses ofullständig – mötte döden genom skenrättegångar och exekutioner.

För Sveriges del handlar det om ett blodrött men nattsvart hål i vår historia. Denna mörka del måste nu belysas, praktiskt och ideologiskt.

Det är enligt vår mening lämpligt att detta sker genom projektet *Levande historia*, hittills mest inriktat på mycket allvarliga mänskliga förbrytelser under andra världskriget, mindre på enskilda svenskars öden under första delen av 1900-talet.

Den tidigare journalisten på Dagens Nyheter, Kaa Eneberg, har gjort ett pionjärbete genom privat forskningsarbete som 1999 resulterade i de första mycket uppmärksammade artiklarna om svenskarnas tragiska öden i Sovjetunionen, och hösten 2000 i boken *Tvingade till tystnad* (Hjalmarson och Högberg, Stockholm 2000).

Dåvarande statsrådet och chefen för Kulturdepartementet Marita Ulvskog (s) lovade i sammanhanget att nu skulle tidigare ovända stenar i fråga om svenskarnas öden vändas.

Dessvärre har de goda ambitionerna inte följts av konkreta åtgärder.

Också Vänsterpartiet, tidigare Sveriges Kommunistiska Parti och däremellan Vänsterpartiet kommunisterna, lovade i högstämda ordalag att gräva i sin egen historia. Ingen torde väl vara förvånad över att den högtidliga retorik som hördes vid den tiden inte följts av minsta synligt resultat vare sig ideologiskt eller forskningsmässigt.

Vänsterpartiets ledning är som tidigare totalt handlingsförlamad när det gäller partiets tidigare ideologiska ogärningar och föredrar att likt strutsen sticka huvudet i sanden så snart varje tänkbar uppgörelse med partiets ryggradslösa historia kommer på tal. Förtigandet av sanningen, väl illustrerad genom omskrivningar av brev där både de nuvarande och tidigare partiordföranden i Vänsterpartiet, Lars Werner, Gudrun Schyman och Lars Ohly, varit inblandade. Problemen med sanningen har väl skildrats i ett tv-program av redaktören Josefsson i programserien Uppdrag granskning i Sveriges television hösten 2004.

De avrättade – och de som bara försvunnit

Journalisten Kaa Eneberg har intensivt arbetat med kartläggning av så många som möjligt av de avresta svenskarnas öden i Stalins Sovjetunionen.

I boken *Förnekelsens barn* (2003) konstaterade hon att ”ännu har ingen svensk forskare tagit itu med detta 'svarta hål'”. Hon säger:

– Jag kan bara beklaga att mitt journalistiska arbete, som väckt stort intresse, ännu inte lockat till professionellt forskningsarbete.

Vi nödgas konstatera att, bortsett från någon vetenskaplig konferens där frågan berörts, hittills har svenska historiker avhållit sig från att systematiskt söka klarlägga vad som hände.

Detta vetenskapliga tillkortakommande har lett till att alla de frågetecken om den nedstygade emigrationen som väcktes genom DN-artiklarna förblivit obesvarade. Vi vet i dag, fem–sex år efter de första avslöjandena i Dagens Nyheter, inte mer om omfattningen av emigrationen, om antalet arkebuserade eller ens hur många svenskar som återvände hem än vad som redovisades då eller i Enebergs kompletterande bokutgåvor.

Fel! Okänt namn på

Eneberg har funnit att 33 svenskar avrättats i 1930-talets Stalinland – och att minst 45 fortfarande är ”bara försvunna”. Källan är i samtliga de 33 klarlagda fallen NKVD:s arkiv.

Eneberg har genom studium av dessa tidigare hemliga arkiv funnit att de slutat sina dagar efter att ha anklagats för att vara ”sovjetfiender”.

Det finns skäl att tro att de ovan 45 ännu försvunna svenskarna mött samma öde som de 33 som hittats i arkiven: De slutade i en massgrav med en kula i nacken, flertalet i Karelens tallbevuxna grusåsar åren 1937–1939.

Detta, den fortsatta historiska forskningspassiviteten gränsande till ideologiskt överslättande eftergivenhet, kan komma att resultera i – eftersom åren går – inte bara att värdefull förstahandsinformation från fåtalet ännu kvarlevande resenärer eller deras barn går förlorad – utan också i något som har likheter med historisk skandal.

Därför måste Enebergs hittills privata forskningsprojekt få omfattande vetenskapligt stöd, både i vårt land och inte minst i de sovjetiska arkiv som ännu finns tillgängliga eller kan komma att öppnas.

En mycket angelägen forskningsuppgift är att klarlägga, om det är möjligt, vad som hände de svenskar eller anhöriga som under de aktuella åren, uppenbarligen huvudsakligen förgäves, sökte stöd hos Sveriges ambassad i Moskva.

Finns det diplomater – eller andra diplomatiska skäl – som gör att det ännu inte anses möjligt att kartlägga vad som hände på vår beskickning i Moskva?

2004/05 års riksmöte beslöt att lämna denna hemställan utan bifall. Vi finner den därför än mer angelägen: Ytterligare ett år har gått, fortfarande finns diplomater som var verksamma vid Sveriges ambassad i Moskva i början på 1940-talet i livet och kan tillfrågas.

Vi anser också att en officiell undersökning om vilka dokument som kan finnas från denna tid bör göras. Att vänta är att undandra historien värdefullt källmaterial, främst genom att ännu levande kan minnas.

Breddad undersökning – med vetenskapligt stöd

Det tycks fortfarande bara vara Kaa Eneberg som med rysk hjälp letar efter svenskar i den en gång så fruktade sovjetiska säkerhetstjänstens, NKVD, olika redovisningar. I sin senaste bok skriver hon att ”flera unga forskare har hört av sig och förvånats över bristen på samlad historieskrivning, men tydligt lagt sina egna uppsatsplaner på is tills vidare. Ämnet är definitivt lågprioriterat.”

Den historiska skandalen väntar bakom nästa hörn. Men inte ens tidens gång kan utplåna en annan tids ideologiska ogärningar.

Det är värt att notera att forskningsarbeten utgivits i våra grannländer.

I Norge utkom 2001 journalisten Morten Jentoft med boken *De som dro östover* (Gyldendal, utgivningen bekostad delvis av norska UD) om norska kommunisters öden på Kolahalvön. I Finland har åtskilliga böcker om rysslandsfarare och deras öden utgivits. Emigrantinstitutet i Åbo, statligt finansi-

erat, bekostade 2001 utgivningen av den karelska journalisten Eila Lahti-Argutinas andra bok om finska terroroffer (*Olimme joukko vieras vaan – Vi var bara en skara främlingar*).

Dåvarande statsrådet Ulvskog talade våren 2001 i en riksdagsdebatt om vikten av att forskning om kommunismens historia nu kommer i gång även i Sverige. Bakgrunden torde bland annat ha varit att flera böcker av fransmannen Stéphane Courtoise, exempelvis *Kommunismens svarta bok* (svensk översättning Bokförlaget DN 1999 av *Le livre noire du communisme*, Paris 1997), då hade kommit ut i Sverige och väckt insikten om behovet av en granskning av den svenska kommunismens historia.

Vetenskapsrådet fördelade 2002 bland annat mot bakgrund av statsrådet Ulvskogs riksdagsuttalanden drygt nio miljoner kronor, särskilt öronmärkta, på sju vetenskapliga treårsprojekt för att studera ”kommunistiska regimer”.

Men dessvärre hade bara några få kopplingar till Sverige, däribland medieforskaren Göran Leths studie om den svenska nyhetsförmedlingen i Sverige på 1930-talet, redovisat tillsammans med Ester Pollack under rubriken ”Varför teg den svenska pressen?” i publikationen *Arbetarhistoria 4:2001* (Arbetarrörelsens arkiv).

Men ingen forskning om Kirunasvenskarna!

Varför har inga grundläggande svenska forskningsprojekt kommit att riktas mot Kirunasvenskarnas öden?

Förmodligen kan förklaringen finnas i historieprofessorn Arne Jarricks förklaring till hur han, som ledde den vetenskapliga grupp som fördelade forskningsmedel 2002, sett på vad han benämner kampanjforskning. Han har beklagat att han som ”ledamot av Vetenskapsrådet hade olyckan att utses till ordförande för den grupp som nu fattat beslut om medelsfördelning – en obehaglig position för en anhängare av fri och icke-ideologisk forskning”.

Vad menas med fri och icke-ideologisk? I bästa fall kan förklaringen vara att forskningen ska vara vetenskaplig, fri och ideologiskt förutsättningslös, i värsta fall innebär den en omedveten begränsning av just den forskningens obundenhet som var syftet.

Låt det år 2005 stå alldeles klart:

Den ideologiska uppgörelsen med kommunismen och Stalinterrorn går trögt i Sverige. Ett exempel är hur den planerade minnesplaketten över Rysslandsfararna som riksdagsledamöter (s) från Norrbotten ville ha 2001 i Kiruna inte finns uppsatt ännu. Projektet är lika dött som många av de svenskar som utvandrade.

Kaa Eneberg som symbol för ett eftersatt forskningsområde i vår tid behöver vetenskapligt stöd, tiden går fort – och det är bråttom, bråttom.

Enebergs grundläggande studier av dömda svenskars personakter i Ryssland har stärkt henne i övertygelsen om att renläriga kommunister far med osanning då de än i dag hävdar att deras försvunna partivänner gjort sig skyl-

Fel! Okänt namn på

diga till ett lagbrott i Sovjetunionen – underförstått att dödsdomarna och avrättningarna mot dem var helt i sin ordning.

Har hon rätt eller fel? Det måste klarläggas nu!

Forskningens sanningssträvanden

Historieforskningen får inte och behöver inte väja för sanningen.

Vänsterpartiets roll i sammanhanget är värd ett särskilt studium – och forskningsklarlägganden. Partiet och dess föregångare har enligt Eneberg ”inte visat minsta intresse för att hjälpa till att belysa detta sorgliga kapitel i svensk historia”. Varför?

Varför vill eller orkar det enligt egen uppfattning så demokratiskt trovärdiga Vänsterpartiet inte ifrågasätta den gamla lojaliteten med centrala direktiv? Det intressanta är ju att tystnaden till trots har partiet hjälpt några partivänner, som drabbades av Stalins terror att komma tillbaka till Sverige, dock har det inte i något känt fall gällt utresta Kirunasvenskar.

Liken i garderoben finns kvar.

Inom den socialdemokratiska arbetarrörelsen har det också varit svårt att väcka frågan om forskning om vad som hände de ideologiska emigranterna till Sovjetunionen. Som framgick av Anna-Lena Lodenius bok *Tvåfrontskrig* (Hjalmarson och Högberg, Stockholm 2002) är den fackliga rörelsens udd i dag riktad mot nynazisterna, inte som tidigare mot både nazister och kommunister.

En intressant utrikespolitisk aspekt gäller Sveriges förhållande till Sovjetunionen, i dag Ryssland. Har eftergivenhet mot den förr så militärt mäktige grannen kommit att påverka också svensk historieforskning?

Eneberg har antytt att anhöriga till svenskar i Sovjetunionen har, oftast förgäves, vädjat om hjälp hos politiker av olika schatteringar. Även icke-socialistiska statsråd har tillrätt efterlevande släktingar att inte störa pågående dialog med Kreml. Ofta har sökandet efter den 1945 i Budapest av Sovjetarmén bortförde svenske diplomaten Raoul Wallenberg använts som förevändning att inte göra någonting.

Detta måste vara en intressant forskningsuppgift att klarlägga vilka återverkningar medveten eller omedveten eftergivenhet av helt andra skäl påverkat Sveriges agerande?

Professor Gunnar Richardson i Skara, tidigare riksdagsledamot (fp), har på ett förtjänstfullt sätt tagit sig an uppgiften att belysa detta ifråga om svensk eftergiftspolitik gentemot Nazityskland. Men fanns samma attityd, och kanske under mycket längre tid, gentemot Stalins Sovjetunionen och därefter?

Att diskutera ödet för svenskar, som frivilligt eller under tvång blivit sovjetiska medborgare, skulle kunna komplicera den diplomatiska diskussionen. Det resonemanget förekom ända in på 1990-talet. Det politiska samförståndet om att inte irritera ryssarna bestod mycket länge.

Var finns mer material om Sverigeemigranterna till Sovjet att hämta?

Fel! Okänt namn på

Lars Björlin, verksam vid Södertörns högskola, konstaterar att det saknas så kallad grundforskning att utgå från. Ett projekt, som kan få betydelse för Sverige, är den bearbetning av den internationella partiorganisationen Kominterns arkiv (officiellt benämnt Ryska statens arkiv för social och politisk historia) som den amerikanske forskaren John Heynes arbetar med. Sverige deltar här via Riksarkivet. Av intresse för oss är de 1 300 svenskar som finns i dessa arkiv som aktiva i den kommunistiska rörelsen. Enligt Björlin är det inte endast kommunisters namn som finns upptecknade.

Mycket material i Ryssland idag

I Ryssland trycks numera oräkneliga dokument över dömda och arkebuserade människor under terroråren 1937–1938.

Under 2003 gavs bland annat ut en 600 sidor tjock bok om 13 000 offer enbart i Karelen – där, det bör påpekas, också de flesta svenskarna mördades. I boken *Pominaljnije Spiskij Karelij 1937-1938* (Listor över avlidna i Karelen, Petrozavodsk 2002) har forskaren Jurij Dmitrijev, Petrozavodsk, sammanställt mycket material, av mördande karaktär.

Det märkliga är att denna forskning bekostats med offentliga medel i dagens Ryssland.

De öden som svenskar, som av ideologiska skäl emigrerade på 1920- och 30-talen till Sovjetunionen, gick till mötes utgör en del av vår okända historia. De finns inte i våra historieböcker – dessa många hundra, kanske tusen svenska arbetare som sökte lyckan österut. Men visst finns mycket forskningsmaterial att arbeta med, inte minst personliga som arkivchefen Carl-Uno Hannu i Luleå gjorde på 1970-talet med återvända svenskar, intervjuer som stannat i arkiven.

Berättelserna om dessa svenska arbetares öden i Sovjetunionen, skriver Kaa Eneberg, har begränsat sig till någras personliga vittnesbörd. Kritik av sovjetsystemet har av kommunistpartiet uppfattats som propagandistisk och lögnaktig.

Fel! Okänt namn på

Begreppet Kirunasvenskarnas ursprung

Varifrån kommer begreppet Kirunasvenskarna? Svaret är en UD-dossier.

Det är emellertid ett vilseledande samlingsbegrepp för den svenska arbetarremigrationen till Stalins Sovjetunionen. De flesta kom visserligen från Norrbotten, ”men en mer systematisk inventering än den jag själv är kapabel till” – skriver” Eneberg – skulle redovisa stora grupper även från andra industriområden än malmfälten”.

Många kom i själva verket från Nacka och Tumba och industrier där, andra från Småland. I svenska utflyttningslängder återfinns också större grupper från sågverksområdena kring Sundsvall som Njurunda och från Hallstavik norr om Norrtälje.

Den historiska forskningsuppgiften är stor, källorna många, möjligheterna närmast obegränsade – men det behövs stöd och ledning och beprövade vetenskapliga forskningsmetoder.

Och det är bråttom, bråttom!

Stockholm den 29 september 2005

Gunnar Andrén (fp)

Anna Grönlund Krantz (fp)